

Václav
Cílek
Přijít
za
svítání

Vybrané eseje
z let 2002–2022

DOKOŘÁN

Václav
Cílek
**Přijít
za
svítání**

Pít červánky
a čerpat sílu

Vybrané eseje z let 2002–2022

Václav Cílek

Přijít za svítání

Pít červánky a čerpat sílu

Vybrané eseje z let 2002–2022

© Václav Cílek, 2022

Illustrations © Eva Brodská, Bohuslav Reynek – dědicové, 2022

Photos © Hana Rysová, 2022

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Druhé vydání (první elektronické).

Ilustrace Eva Brodská, Bohuslav Reynek.

Fotografie Hana Rysová.

Odpovědní redaktoři Marek Pečenka a Tereza Ješátková.

Jazyková redakce Tereza Ješátková.

Obálka (s použitím fotografie Václava Cílka),
grafická úprava, sazba a konverze do elektronické verze
Michal Puhač.

Vydalo v roce 2022 nakladatelství Dokořán, s. r. o.,

Holečkova 9, Praha 5,

dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz.

ISBN 978-80-7675-092-0 (pdf)

ISBN 978-80-7675-093-7 (epub)

ISBN 978-80-7675-094-4 (mobi)

(pdf – 1171. publikace, 385. elektronická;

epub – 1172. publikace, 386. elektronická;

mobi – 1173. publikace, 387. elektronická)

Jak číst tuto knihu 7

Vstoupit do krajiny 11

Čerpat sílu a pít červánky v krajině domova • Anaon aneb Krajina s kolektivní duší • O paměti krajiny a kamenu svatého Ivana na Bytízu u Příbrami • Kounovské kamenné řady a jejich historie • Proč máme rádi pravěk? • Cesty do pravěku aneb Pták, který vyseděl rakev • Sluší ti to jako dálnici v Českém středohoří, miláčku • Prohlédni si tu zemi • Když jdou ovce krajinou • Středočeská krajina a její *genius loci* • Vnitřní a vnější mapy

Neviditelná místa 75

Praha a její *genius loci* • Žižkov jako domov • Ostrava a její vinařské tradice • Pronásledování tuhyků na Vysoké u Příbrami • Cestou na Komorní hůrku • Místa z druhé strany • Vlák do Zákolan

Náhodná setkání 135

Archeus pozemský neboli fragment radostné vědy o trpaslících • Imaginativní průvodce zeleného muže • Svatý Prokop a tradice jeskynních poustevníků • Jan Palach: prostor a místo • V lese se setkávají indiáni a Keltové • Místa se přiblížila, aby mohla odpovídat • Prudič Milton hovoří o jablkách a krku jízdní velbloudice • Létat ve snu a snít v letu • Proč ptáci zpívají • Tvar ptačího hejna • Špačci v Římě • Iluze mandelinky bramborové

Něco překrásného se končí 201

Co se děje se světem? • Svět po Gretě Thunbergové • Česká klimatická situace • Co děláme půdě, děláme sobě • Děsivé sucho: zachrání nás přehrady, nebo péče o půdu? • Samé požáry • Vykácej alej a budou se ti zdát jiné sny • Města umírají jako lidé, převozníku • Etnicky rozdělená Evropa • Mor jako katalyzátor trendů, které existovaly před epidemií • Mít čím dál víc a cítit se čím dál hůř • Vzpoura v Národním divadle

Z těchto světů se rodí jiné světy 265

Před krizí • Resilience: přijmout novou realitu • Revoluce povrchu: úspěšný jako asfalt • Krajina jako artefakt – pohled z jámy velkolomu • Zahrada a zahrádka • Dvě epochy radosti • Deset tisíc let zahrádkaření • Deset tisíc let zahrádkaření • Pravidla vděčnosti a nádeje • Soukromý plán na záchranu Evropy

Doslov o hladové myši 323

Plynutí a proudění: o ilustracích Evy Brodské a fotografiích Hany Rysové 329

Bibliografie Václava Cílka v nakladatelství Dokořán 333

Dívka se džbánem vína a viselcem. Kresba Urse Grafa, který se občas nechával najmout jako žoldněf. Pravděpodobně se účastnil vyplenění Říma – „Sacco di Roma“ v roce 1527, při kterém násilně zahynulo asi dvacet tisíc obyvatel, ale nakradené umělecké památky urychlily postup renesančního umění Evropou.

Jak číst tuto knihu

(aneb trochu osobní ediční poznámka)

Před dvaceti lety jsme na základě dojmu z četby článku Václava Cílka o revitalizaci lomů, který vyšel v *Respektu*, oslovili autora s žádostí, zda by pro nás nenapsal knihu. Jeho odpověď byla krátká: „Už ji mám hotovou.“ Tak vznikly nejen *Krajiny vnitřní a vnější*, ale byl to i počátek naší dlouholeté spolupráce. Od té doby jsme vydali devět knih Cílkových esejů a spoustu dalších, u nichž byl hlavním autorem či na nich významným způsobem participoval. Knih, které doporučil vydat nebo které inicioval, je nespočet. Stejně tak lze stěží spočítat všechny ty skvělé lidi, se kterými nás propojil – autory, ilustrátory, fotografy či další umělce.

Jak řada titulů v průběhu let rostla, obraceli se na nás Cílkem dosud nedotčení čtenáři s dotazy, jakou jeho knihu bychom jim doporučili přečíst jako první. Obvykle jsme nabízeli právě *Krajiny vnitřní a vnější*, ale postupně, jak se Cílkův tvůrčí záběr rozšiřoval, jsme byli stále více na rozpacích. I proto jsme Václavu Cílkovi navrhli vyřešit naše dilema vydáním jakési „reprezentativní ochutnávky“ ze všech knih esejů, jež u nás dosud vydal. Souhlasil, ale s pro něj typickou výhradou: nechce se už ke svým starším textům vracet a ohlížet se zpět, protože pracuje na nových projektech a výbor máme navrhnout sami.

Při vědomí, že náš výběr „toho nejlepšího“ bude nutně subjektivní, jsme se pokusili dát čtenářům i jakési vodítko, jak Cílka číst. Proto

jsme odmítli chronologický přístup a texty jsme roztřídili do pěti tematických oddílů, které považujeme v Cílkově díle za dominantní a které prostupují všemi jeho autorskými knihami: krajina jako celek; jednotlivá místa; setkávání s lidmi, zvířaty i bájnými bytostmi; popis současného světa s jeho problémy a obav, kam že se to řítíme; a nakonec texty o tom, jak z toho ven, dávající naději.

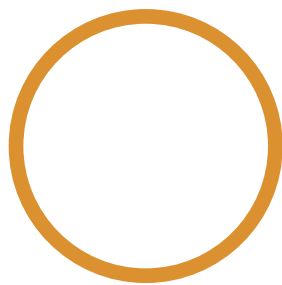
Za každým textem je uvedena zdrojová kniha a rok vydání, některé eseje jsou kráceny. Veškeré obrazové materiály jsou nové, speciálně pro tuto knihu vybrané autorem. Přece jen mu to nedalo a nenechal to celé jen na nás.

Věříme, že Vám bude čtení této knihy dělat stejnou radost, jakou nám dělala její příprava.

Za redakci nakladatelství Dokořán
Marek Pečenka a Tereza Ješátková

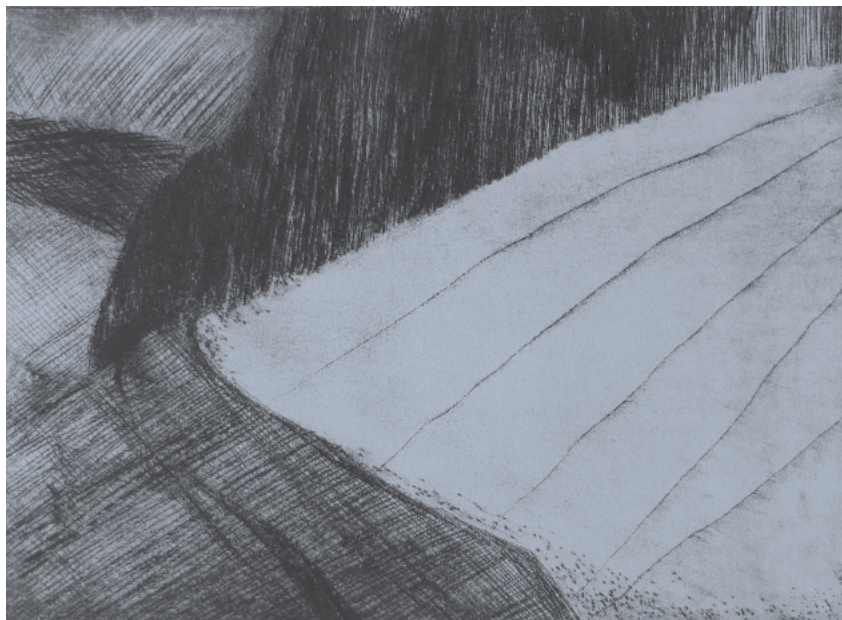

Vstoupit
do
krajiny

Čerpat sílu a pít červánky v krajině domova

*Usednu na pahýlu u lesní studánky
a budu čerpat sílu a pít červánky*
Vítězslav Nezval

Vracíme se z dovolené v Thajsku nebo třeba z Kanárských ostrovů. Bylo to krásné, ale kdybychom tam měli zůstat ještě nějakou dobu, začneme se nudit. Malíř Josef Rabas říkal, že je důležité nalézt si svůj čtvereční kilometr krajiny a ten se snažit pochopit. Argentinský spisovatel Jorge Borges tvrdil, že není ani tak důležité číst další knihy jako se vracet ke knihám, které jsme již četli. Hledíme na krajinu a rozlišujeme: „Ta je krásná, ale tato je moje.“ Doma jsme tam, kam se vracíme, a odjíždíme právě proto, abychom se mohli vracet. A je pak skoro jedno, zda bydlíme pod monumentální Pravčickou branou, anebo u sotva odrostlého smrkového lesa.

V cizích zemích jsme na chvíli, ale v krajinách domova stárneme společně se zemí a stromy. Po letech přicházíme na stejná místa, vršíme vzpomínky, vrůstáme do krajiny. Málokdo umí být doma ve více než dvou třech krajinách. Výlet je vytržení, vzrušení a zkušenost. Krajina domova je plynutí, ve kterém se lidské v nás mísí s pří-

rodním, a výsledná směs pak stojí podobně jako hudba či poezie někde mezi člověkem a živly.

Některé národy a civilizace cestují, protože se domnívají, že krása a pravda musí být někde jinde, když ji doma nejsou schopni nalézt. Jiné národy či skupiny mají pocit, že úplně stačí pochopit svůj kus země. To je rozdíl mezi lidmi z jihu či severu Itálie, Rakušany a Němci nebo Francouzi od Středozevního moře či Atlantského oceánu. Co taky může svět nabídnout vinaři od Pálavy či Hodonína, když všechnu sílu země a slunce má doma ve sklípku?

My Češi a Moravané jsme obojí. Pod vlivem neklidných Němců a zejména chůzechtivých Sasů vyrazíme do ciziny, ale doopravdy dobře se cítíme tam, kde můžeme zajít do hospody či sbírat houby. Prostě doma, kde se nebojíme v lese, kde se dá bloudit jen docela krátkou dobu a kde i z té největší divočiny trefíme na nádraží. Máme velké štěstí, že žijeme v této zemi, kde je všechno sice malé, ale nesmírně rozmanité. Už jsem to napsal víckrát, ale potřebuji to zopakovat – poznat tuto zemi je práce na celý život. Čechy a Morava jsou krajinou pro znalce a poutníky, která nás nedráždí nějakým grandiózním vzmachem, ale působí jemnou silou a trochu melancholickým klidem. Skály jsou zde malé, barvy tlumené, řeky nejsou kalnými veletoky a místní vodopády jsou spíš dětskými hračkami přírody než místy, kde se burácející vody řítí do propastí.

Tato krajina je tak mírná a přitom bohatá, že si ani neuvědomujeme, jaké štěstí je jí procházet. Neoslňuje, ale naplňuje. Už o tom ani nepřemýšlíme, nazouváme boty a do batůžku vkládáme láhev na vodu, mapu, poznámkový blok, možná fotoaparát či pár okopírovaných listů z této knihy a vydáváme se do míst, kde země je ještě silná, a tím posiluje i nás samotné.

Dýchat s ptáky, 2008

Anaon aneb Krajina s kolektivní duší

Ta zem byla naše ještě před tím, než jsme jí patřili. Byla naší zemí dlouho před tím, než jsme byli jejími lidmi. Vlastnila nás, ale my jsme ji ještě nevlastnili. Něco, co jsme skrývali, nás oslabovalo a pak jsme přišli na to, že je to v nás samých. Odtahovali jsme se od země našeho žití a pak jsme našli spásu v tom, že jsme se jí podvolili. Dali jsme se jí takoví, jací jsme byli. Čin daru byl podmíněn mnoha činy války. Zem neurčitě přicházela k sobě, stále ještě bez příběhů, bez umění a nezvýrazněná. Taková, jaká byla, a taková, jakou se měla stát.

Z básně, kterou přednesl Robert Frost
při inauguraci prezidenta J. F. Kennedyho

Mnoho lidí si zvolí rodné místo teprve ve středním věku nebo ke stáru. Před tím ještě nepotřebují někam určitě patřit a netouží být vlastněni nějakým krajem. Je jim jedno, ke komu se přidá jejich duše po smrti. Silnou bytost mají ty kraje, kde je málo bludných duší. V jižních Čechách a na Vysočině lidé nepochybují o tom, kam (a tedy ke komu) patří, a je to cítit na první mezi, hned jak někde na vesnici vystoupíte z vlaku. Zemřelí splynuli s krajinou, zesnuli

a splynuli s předky. To na Olšanech jako by na sebe narážely touhy a otázky. Velké nekropole mívaj atmosféru nádraží, odkud se jezdí všemi směry. Na venkovském hřbitově se leží a dívá do nebe, protože kam by se člověk trmácel, že ano? Skřivánek zpívá, v třebuském kostelíku hraje Antonín Dvořák na varhany. Je tu klid a koleje tu nikdo nepokládá, přestože ve světě právě zuří postmoderna nebo něco po ní. Jak to říkal e. e. cummings?

*Hledači pravdy
nesleduj cest
všechny vedou tam
a pravda je zde.*

Patřím Čechám, ale některým místům víc. Více než deset let chodím krajem někde mezi Dubou, Úštěkem a Českou Lípou a ptám se. A protože jsem geolog, tak kladu přízemní otázky. Jak vznikly všechny ty hluboké rokle, kterými neteče žádný potok? *Nejspíš při tání sněhových polí v ledových dobách.* Proč jsou skály tak zbrzděné systémem drobných dolíků – voštin? *Protože povrchy skal jsou jednak zpevňovány opálem vymytým ze skal, jednak rozrušovány krystalizací solí, a to vše se děje ve složitém kapilárním systému pískovcového masivu.* Otázek je mnoho, odpovědi jsou nepřesné, ale stejně toho po mnoha sondách do půdních pokryvů a analýzách minerálů víme už dost. Rozum se musí namáhat, aby srdce vidělo přesně. Otokar Březina je přímo typem vizionáře, ale pak někdo přijde, udělá pečlivý rozbor jeho díla a ukáže, kolik gnostických vlivů, kolik dobové filozofické literatury je rozptýleno v jeho básních. Když už si vize měla na někoho sednout, hodil se jí víc jasný a vědoucí rozum.

Do kraje kolem holanských rybníků přišel Jiří dřív než já. Rodiče ho tam odvezli sotva několikaměsíčního. O pár let později zde již sbíral první pazourkové nástroje, rozptýlené na nízkých návrších kolem dřívějších močálů. Mezitím vystudoval archeologii a prokopával Moravský kras. Mne víc zajímala zdejší krajina – jednak ta kosmická, máchovská, jednak ta velmi skutečná krajina geomorfologických dějů. Abych poznal, jak ubýval pískovcový masiv, musel jsem listovat vrstvami pod jeho úpatím. Sondoval jsem na desítkách míst a kreslil jsem profily. Stále jsem se tázal. Rychle jsem si uvědomil,

že archeologické nálezy mi pomáhají datovat vrstvy, a tím i procesy vzniku a vývoje pískovcového reliéfu.

Postupně jsme se k sobě s Jiřím blížili systémem pískovcových roklí pod Vlhostí. Nálezů přibývalo, najednou jsme měli deset, pak dvacet a dnes víc než třicet přepisů s kamennými nástroji patřícími mezolitu – období mezi koncem ledové doby a počátkem zemědělství, kdy se lidé ještě věnovali lovu, žili v malých tlupách sběračů a lovců a nejvíc ze všeho se podobali lesním indiánům. Trvalo to deset let, než jsme začali mít představu, kde byly jejich hlavní a kde vedlejší tábory. Podle kostí jsme se dozvěděli, že lovili bobra, ryby, dokonce želvy. Do pískovcových přepisů přicházeli koncem léta na sběr lískových oříšků a v zimě zde pro kožešiny lovíli kuny. Uhlíky nám prozradily, jak vypadal zdejší les. Ulity měkkýšů pomohly určit nejenom kvalitu podrostu, ale také ukázaly na nějakou závažnou ekologickou katastrofu, která se tu udála kolem roku tisíc před Kristem. Tehdy na území vymřelo asi třicet druhů měkkýšů a zůstalo sedm odolných, které se tu drží dodnes. Zuhelnatělá semínka a zbytky rostlinných tkání, zakleslých v drobné retuší pazourků, začaly ukazovat na prostředí a výživu. Pak jsme našli první lidské zuby, mísovitá ohniště, sídlištní jámy.

Nebudu dál povídat o mezolitu ani o kousku zděděné lovecké duše. Jak ale chceme zapomenout na způsob života, kterému jsme se jako druh věnovali asi tak sto tisíc let, zatímco s hlinou, kovem a počítačem si hrajeme sotva osm tisíc let? Chci jen ukázat, z čeho vyrůstaly naše otázky. A to tam v převisích byly střepy nejméně pěti mladších kultur, a dokonce rituální neolitická nádoba s postavou oranta. Stejně důkladně jsme si prohlíželi i ohniště pratrampů z první republiky (pili pivo a víc než konzervy si připravovali syrové maso – často slepice). A do toho jsem četl *Máj*, *Lusovce* a Heideggera. Tázání pokračovalo.

Bydlel jsem v tom kraji a hovořil s lidmi. V Sudetech poznáte první generace přistěhovalců – buď ke krajině nemají vůbec žádný vztah, nebo ji začnou objevovat až ke stáru. Druhá a třetí generace se tady narodila a už je tu doma. Začínají vlastnit krajinu a krajina taky začíná vlastnit je. Jejich mrtví se už nějak snaží sžít s prvousedlíky. Jde to ztuha a chce to čas. Pokud Němci opraví sudetský kostel, pomohou památce přežít další století, ale místní komunita to nepřijme, nesemkne ji ten dar krásným tvořivým způsobem, ale

spíš opatrnou nedůvěrou vůči „cizincům“ s domovským právem. Země se mezitím slučuje a pracuje, ale ona má víc času než my. Dlouhou dobu jsem neznal údolí Lešnice nad Pavlíčkami. Leží tady proti sobě převisy s bohatým pravěkým osídlením. Minulý rok dva tuze pečliví švédští studenti z Uppsaly vyzvedli z naší sondy v převisu Nízká Lešnice kromě kupičky pazourků také pytlík kostí. Teprve později antropologové určili v jedné z nich zlomek lidské lebky, a to dokonce s několika vrypy pazourkem, jako by si někdo dělal ze svého bližního talisman. Ohniště na bázi sondy poskytla uhlíky a radiokarbonové datum 10 200 let. Měli jsme radost, protože v Čechách takto starého člověka už dlouho nikdo nenašel. A myslíme si, že radost bude mít i *National Geographic Society*, která nám dala na výzkum peníze.

Ale teď celé toto vyprávění obrátím. Jako by všechny geologické poznatky byly jenom vedlejším produktem kontaktu s krajinou – *jako s mocným cizincem, kterého se musíš ptát na dovolení poznat a být poznán*. Možná existují jiné způsoby poznávání a jiné druhy lidí, ale sám za sebe jsem přesvědčen, že duše čehokoliv se poznává prací a dotykem s hmotou – s půdou, dřevem a kameny. Mám-li pocit, že humanitní obory jsou v nějaké chronické, vleklé krizi, je to myslím tím, že z jedněch myšlenek a abstraktních koncepcí vaří další abstraktní koncepce a někde se vytratil kontakt s trním zarostlou pasekou, dojičkami krav a železničními pražci, tedy s věcmi nezbytnými pro život. Bruno Latour tomu říká ztráta kontaktu s empirií.

Bylo koncem zimy, na podmrzlých polích ležel poprašek čerstvého sněhu. Sprašové půdy byly těžké a klouzavé. Člověk uvítal chvíli, kdy se zemědělská krajina náhle změnila v pískovcový labyrint hlubokých roklí a písčitých pokryvů. Jasany se už začaly bělat, ostrůvky buků fialově prosvítaly a modřiny ještě nesundaly žlut. Neznal jsem pořádně údolí Lešnice, ale byl jsem upoután silným duchem místa, a tak jsem se krajiny ptal na jména (asi jako když se onehdy v hospodě jasnozřivá promiskuitní Romka snažila s vyšším než statistickým úspěchem uhodnout křestní jména možných zákazníků). Je to taková zvláštní stará představa, že některá místa v krajině mají jména odnepaměti, od bájných dob. A ta se člověku, který tu žije, teprve postupně vynořují. Cizinci se ovšem tato pravá jména neříkají, tomu se řekne, jak jsme krajinu nazvali, aniž bychom na ni brali ohled. Napadlo mě tehdy jméno „Olešnice“ či „Olšovák“, snad pod-

le několika olší na louce podmáčené vrstevním pramenem. Doma na mapě jsem našel jméno „Lešnice“ jako doklad, že vztah ke krajině funguje. Celá tato věc se jmény je o to zajímavější, že etymologové mi říkají, že „lešnice“ je místo porostlé lískou, tedy lískovým čili „lštěním“ neboli „lešním“, a že s olší nemá nic společného.

Vracel jsem se z Lešnice po poli směrem k Zátyní. Protože jsem pozoroval krajinu, věci kolem sebe, tak jsem více vnímal i to, co se děje uvnitř. Byl jsem překvapen, dokonce zaražen (a po několika letech tento pocit stále trvá) něčím samozřejmým, co je popsáno v každé druhé básničce či vzpomínce regionálního umělce na krajinu domova. Něčím tak vykičeným, že se to ostýchám popsat, i když to vlastně tvoří jádro tohoto vyprávění. Byl to rozhovor, který jsem s podstatou, s bytostí kraje nevědomky vedl již celá léta. Je to velice jednoduché – chodíme krajinou a myslíme na svou práci, na dřevo na zimu, na lidi ve vsi. Někde nahoře na sebe narážejí slova a zámky, motivy se vracejí, lenivě si dovoluujeme nedořici větu, nepřijít k nějakému závěru, šum slov, útržky myšlenek, snů a každodenních obrazů. O dvě patra vědomí níž jsou slova vzácná, už tu jsou již jen nějaké jejich ohlasy – asi jako když se na hladině šíří kruhy vln, ale jak kámen klesá ke dnu, vlny prostupují také prostor pod hladinou – ty však nejsou vidět. Jak mám dostat do slov děj pod hladinou? Byl to dialog, druh kontaktu. Něco z lidské bytosti vychází ven, kontaktuje bytost kraje okolo, ta mimoslovně „odpovídá“, dotýká se poutníka, jenž se vrací s nějakou zprávou, která většinou nejde přeložit do slov, anebo ji jde přeložit až příliš mnoha způsoby.

Můj překlad se snad dá vyjádřit takto: na počátku je něco od přírody, utváření terénu, potoky a mocnost půdy, co krajině dodává jakéhosi ducha ještě ne-lidského rodu – *nezvýrazněného, bez umění a příběhů* – řekl by J. F. Kennedymu jeho dvorní básník Frost.

Říká se tomu „omezení krajinou“ (*landscape constraint* moderní kulturní antropologie) a jedná se o soubor praktických i filozofických vlastností určujících využívání krajiny, a tím i přístup ke světu. Bytost kraje, ještě nelidská, se pod dotykem lidí proměňuje na povrchu polností a zahrad i pod zemí – v říši mrtvých. Vpisují se do ní šťastná setkání milenců i smířené smrti laskavých babiček. Mrtví se přikládají k sobě a ke *geniu loci*, sžívají se, vytvářejí kolektivní bytost, ve které září individuality hrdů, světců, lidí dobré rady a pěvců. I bytost kraje roste a proměňuje se podle svých slavných a mrtvých.

V Čechách, té jakési Bohemii, jejíž vlastní jméno neznáme (má něco do činění s vodami, bukem a kruhem pohraničních horstev?), se nikdy nežilo lehce, osudy nedošly naplnění a lásky často zhořkly. Jistě tu byla radost, ale cítíme, že bol, práce a žal převládaly. Čiší tu smutek, samá práce, skromnost a odříkání. A to všechno je podloženo nějakým smířením blízkým útěsnému klidu. Výsledný dojem je velmi jemný, takže se dá snadno přehlédnout, ale silný – odevzdaná krása tlumených barev a citů, zázrak a vražda v pozadí. Bytost kraje se nás tu dotýká tím, co už jiní mnohokrát popsali – melancholií a krásou. Zní ta slova jako klišé, ale nejspíš to je pravda.

Osudy lidí se přikládají k sobě, po čase splývají do jedné mnohohlavé bytosti. *Anaon* říkali v Bretani všemu tomu, co souvisí s mrtvými a jejich proměnou v ducha komunity a místa. Hřbitovy byly dlouhou dobu, u nás až do josefínských reforem, střediskem společenství živých a také ležely uprostřed obce. Vnímáme přes sebe, máme své vnitřní pocity, ale některé věci jdou zvenku, přicházejí odjinud, být skrze nás. Celé to vyprávění o duchu místa není nějaký vnitřní pocit – jen to ne! Víím, že kdybychom vymřeli a někdo jiný přišel, i on bude po čase přetvářen, země a dávná plemena si ho přivlastní. Tážeme se a někdy vidíme, jak z lískových skořápek, rybích šupin, uhlíků dávných ohňů, stop ve skalách, tesaných hrádků a rozpadlých statků (a z pověrečného kříže načrtnutého u cesty do skalní stěny) vzniká bytost kraje.

Ne, nejsem plný nějakého pocitu, nic ve mně nevyvřelo, svědčím o tom, s čím jsem se potkal, čeho se účastním a do čeho vplývám. Individualita postupně mizí, zůstává Bytost kraje, která je v hlíně a zemi. Mystický je například vztah rolníků k zemi, vědí, s čím zacházejí, ale neumějí to analyzovat. A pak je tu ještě něco mocnějšího než lidé – zelený muž, obři a samotná Gaia – ale nepotkal jsem ji, ani to, co je za ní. Čekám, chodím, kladu otázky a nepotřebuji odpovědi. Otázky jsou moje, vycházejí ze mne, ale odpovědi jsou cizincem, který se někdy nechává poznat, ale častěji na sebe pouze upozorňuje, že tu vůbec je.

Na povrchu toho malého rybníka, kterým jsou Čechy, je politika, globalizace, Evropa regionů. Hlouběji je trápení, bezmoc, hrozba nezaměstnanosti, hrst úsměvů, modlitby všeho druhu, vděčnost. Ještě o něco níž by mělo být smíření, jehož se nedostává. Možná proto, že smíření má něco společného se směřováním. Čím dál víc

lidí cítí, že patří k přírodě a k hloubce času. Říkají třeba o sobě, že mají keltskou krev. Ale to si nás jen zem přivlastňuje, protože žila v mnohých časech.

Přestávám se už bát. V dlouhém, upřeném pohledu této Bytosti je něco prastarého a silného, co nejde jednoduše zničit.

Stůj tiše. Les ví, kde jsi. Musíš mu dovolit nalézt tě.

David Wagoner

Krajiny vnitřní a vnější, 2002

O paměti krajiny a kamenu svatého Ivana na Bytízu u Příbrami

Tady jsem usazená se všemi svými slovy, jako košík plný zeleného ovoce, nedotčený. Úlomky tisíců zničených dávných bohů se hledají v mé krvi, chtějí se opět spojit a vytvořit své sochy.

Z jejich roztržštěných úst mi píseň stoupá do hrdla, vůně spáleného kadidla, nějaký pohyb tajemného zvětralého kamene...

Nedívám se na zbořené chrámy, ale jen jak stromy nad ruinami pohybují svými obrovskými stíny, svými kyselými zuby ukusují vítr, jenž jimi vane.

Ale já vím: za mým tělem se krčí jiné tělo a kolem mne se mnoho dechů kradmo setkává jako noční zvířata v džungli...

Jenže já znám jen několik slov v jazyce kamenů, pod kterými pohřbili mého předka zaživa.

Rosario Castellanos (1925–1974)

Krajina a paměť

Středoevropská krajina je přírodním i kulturním fenoménem daným různými způsoby využívání, jako je zemědělství podmiňující vznik kulturní stepi, rybníkářství, horské a podhorské pastevectví nebo hornictví. Na řadě našich chráněných území nechráníme

ani tak „přírodu“, ale specifický a dlouhodobě stabilizovaný typ prostředí daný interakcí člověka a prostředí. Činnost člověka až do 19. století krajinu spíš obohacovala, než ničila. Důležitým mezníkem se staly napoleonské války, po kterých dochází k demografickému růstu a agrárně-industriální revoluci, jejíž výdobytky mají další pozitivní dopady na růst evropské populace. Zejména zavádění průmyslových hnojiv a pícního jetele přispělo k odstranění hrozby hladu, vedlo k další specializaci výroby a uvolnilo pracovní síly pro průmyslovou výrobu. Zároveň jsou napoleonské války jedním z posledních mezníků, kdy se širší lidové masy ztotožňují s úmysly vládce a dobrovolně přijímají životní styl založený na skromnosti, nebo dokonce na chudobě. Hromadné vystřízlivění vedlo k dodnes živému postoji docílit bez ohledu na prostředí co nejvyšší životní úrovně.

Životní styl, demografický tlak i malý počet lidí přímo na krajině závislých (v zemích Evropské unie okolo 6–10 %, v USA jen asi 3 %) vede k nezájmu o prostředí a k degradaci celých krajinných celků. Naštěstí si v posledních letech celkovou ztrátu krajiny uvědomuje stále víc ochranářů, památkářů a urbanistů, což po celé Evropě i u nás vyúsťuje do programů péče o krajinu. Naším cílem je upozornit na jev, který J. Jeník označuje jako „homeostázi krajiny“ a o kterém hovoří J. Sádlo jako o krajinné autoregulaci, nebo dokonce o kybernetice krajinného *genia loci*. V obou případech je nositelem autoregulace či homeostáze paměť krajiny. Paměť je definována *Slovníkem spisovné češtiny* (Academia, Praha 1994) jako „způsobilost uchovávat vjemy a vybavovat je“. Sádlova definice je ještě přímější: „Paměť je schopnost regenerovat někdejší stav.“ Podobně považuje J. Jeník homeostázi krajiny za „stav, při němž hlavní činné prvky a hlavní řetězy vazeb krajinného systému jsou udržovány autoregulačními ekologickými procesy v kvazistatické stabilitě a při němž nedochází ke vzniku katastrofických zvratů“. Paměť krajiny tedy úzce souvisí s jejím udržitelným životem. Samotné slovo „paměť“ je složeno z předpony „pa“ či „po“ znamenající opakování děje, něco, co se děje stále znovu, a slova „mnít“ tedy myslet (viz V. Machek: *Etymologický slovník jazyka českého*, Academia, Praha 1971). Paměť je něco opakovaně myslitelného, a tím i schopného regenerace, je něčím, co může zachránit před katastrofickým zvratem.

Hlavní prvky paměťové struktury krajiny

1. Reliéf. Základní paměť krajiny je dána jejím reliéfem, který určuje zejména směr vodních toků a hydrologický režim oblasti. Dochází-li ke změně reliéfu, jako např. při těžbě uhlí, je paměť krajiny nenávratně ztracena.
2. Klima a mikroklima má zásadní vliv na vznik a vývoj ekosystémů a často i reliéfu krajiny.
3. Substrát. Určuje a ovlivňuje druhové bohatství fauny a flóry, je nositelem mikrobiálního prostředí. Substrát může být naprosto odlišný od geologického podloží – příkladem jsou vápnité spraše na jinak oligotrofním podloží nebo kyselé, dekalcifikované výplně závrťů uprostřed krasových planin.
4. Využití a péče o krajinu. Představují lidský vklad do přírodních procesů. Paměť se zde projevuje zejména tím, že lidská sídla jsou opakovaně zakládána na stejných místech, trvá rozdělení krajiny na zemědělskou a lesní, po staletí jsou udržovány základní komunikace mezi sídly.

Paměť a citová hodnota krajiny

Ne vždy chráníme tu krajinu, která nám přináší užitek, ale téměř vždy jsme citliví ke krajině, kde se cítíme doma a kterou máme rádi. Kulturní antropologové znají celou řadu způsobů, jak dosáhnout onoho pocitu domova – patří mezi ně vytvoření optického a duchovního středu teritoria, vymezení jeho hranic, pojmenování krajiny pomístními názvy a polidštění krajiny pomocí příběhů a pověstí vázících se k určitému místu. Celá záležitost funguje i opačným směrem – pocit domova ztrácíme tam, kde došlo k narušení horizontu, kde nevnímáme hranice (např. stavba dálnice změnila mentální mapu krajiny a její vymezení), kde mizí pomístní názvy i lokální příběhy. Zdaleka ne všichni místní patrioti vědomě počítají s tímto mnohokrát popsaným antropologickým pozorováním, ale jeho skutečnost dosvědčují akce ekologických iniciativ i publikace vydávané v místních muzeích. U regionálních publikací pozorujeme velké množství titulů odkazujících k místním pověstem, ke kapličkám, smířčím křížům a památným stromům.

Podobně u celé řady akcí ekologických iniciativ, ať jsou již racionalizovány různými způsoby, vnímáme jako jeden z hlavních motivů

zachování pocitu krajiny domova. Analyzujeme-li tento pocit pomocí pláten krajinářů nebo na fotografiích české krajiny, všimneme si několika základních motivů. Je to polní cesta, kříž nebo boží muka, chalupa ve stráni, pole a strom zasazený lidskou rukou. Zvláště kapličky, upravené studánky nebo lípa v polích, jsou místa, kde prostřednictvím lidského objevujeme a prožíváme krajinu. Jsou to místa kontaktu světa lidí a světa přírody. Právem jim věnujeme velkou pozornost, protože jimi velmi často začíná náš vztah ke krajině.

Přitom je důležité, že ráz střeoevropské krajiny a její krása vznikla intenzivním využíváním, že to krásné a hospodárné (dnes bychom řekli ekologické a ekonomické) nestálo v protikladu, ale dotvářelo se navzájem. Adalbert Stifter (1805–1868) v povídce *Popsaná jedlička* píše: „V hloubce pod Skalou mají obyvatelé Horní Plané na slunci záhony, na nichž pěstují časně zjara sazenice zelí a později je přesazují na pole. Není známo, proč si lidé vyvolili toto místo, tak vzdálené od jejich obydlí, ale děje se tak po staletí. Lidé zkrátka říkají, že se jim zelí z žádného jiného místa na polích tak dobře nevyvede jako odtud, a pokusy, které podnikali dole v zahradách, dopadly špatně a sazenice později na polích zašly... Na skály totiž celý den svítí slunce, takže se v nich nashromáždilo teplo a udrželo se v nich déle než na jakémkoliv jiném místě.“ Tento úryvek je výstižným popisem trpělivého experimentování s krajinou a nalezení dlouhodobých ekonomicky i ekologicky využitelných mezí. A to je možné jen v krajině, kde paměť trvá. Z dnešního pohledu pak nález podobného typu, jako je políčko mezi skalami vysoko nad šumavskou obcí, představuje hádanku – bez Stifterova textu bychom nikdy neodhadli, že sloužilo k pěstování zelných sazenic.

Památné kameny

Památková péče počítá s pojmy, jako je krajinný monument nebo památné místo. Podobně používá ochrana přírody výraz památný strom a rozumí jím starý či významný strom nějakým způsobem domněle či historicky spjatý se slavnými okamžiky českých dějin, se slavnými osobnostmi nebo lidovými příběhy. Domnívám se, že podobně je zapotřebí uvažovat i o památných kamenech. Jedná se obvykle o menší přírodní, člověkem jen málo upravené kameny či skály, které jsou spjaty buď s historickými osobami a událostmi, nebo čas-

těji s místními pověrečnými vyprávěními nebo lidovým kultem svět-ců. Příklady takových kamenů mohou být prehistorické vztyčené kameny jako Baba u Drahomyšle, Zkamenělý pastýř u Klobuk, skalka jako Lechův kámen v předpolí kouřimského hradiště či kameny domněle i právem spjaté s historickými osobami jako Sealsfieldův kámen v Podyjí nebo Máchův „Kostničí kámen“ u Kokořina.

Dalším příkladem a impulsem k napsání této úvahy byl nález dnes již téměř neznámého, ale předcházející nejméně čtyři století hojně navštěvovaného kamene poustevníka Ivana v Bytíz u Příbrami. Kámen leží na samém okraji úpravny uranových rud, a jeho přežití jsem proto považoval za nepravděpodobné. Jedná se o plochý, 120 centimetrů vysoký a pět metrů dlouhý, nepravidelně trojúhelníkový balvan granodioritu okrajového typu středočeského plutonu. Leží na úpatí vrchu tradičně nazývaného Vrch svatého Ivana. Zde bylo lokalizováno několik zlatých dolů vázaných na krátké křemenné žíly nebo na rýžoviska mezi Bytízem a Dubencem. Celá oblast je známa jako Staré hory a její hornický rozkvět spadá před 19. století. Zlatonosné doly byly otevřeny ještě v roce 1915, ale bez velkého úspěchu. Dnešní povrch kopce je pokryt jednak drobnými granodioritovými skalkami a balvany, jednak mělkými rýhami, sledujícími zlatonosné struktury.

Na kameni je vztyčen žulový, tři metry vysoký kříž s rozvilinou, nápisem S. IWAN a letopočtem 1829. Přímo v kameni je vyryto několik křížů a monogramy asi z 19. století. Místy je patrné přitesání jakýchsi klekátek. Zvláštností kamene jsou dvě polootevřené skalní misky. Na západní straně se jedná o mírně upravenou polovinu skalní misky o průměru 50 cm a hloubce 40 cm. Pod křížem na jihovýchodním cípu kamene nalezneme dvoudílnou polootevřenou depresi o šířce 90 cm, hloubce 35 cm a délce 140 cm. Tato deprese, ve které se dá pohodlně ležet, vedla ke vzniku pověsti o tom, že zde odpočíval sv. Ivan, ačkoliv stopy v kamenech jsou v lidovém podání v Čechách obvykle připisovány sv. Vojtěchovi anebo čertům.

Tyto rysy kamene byly dobře známy již Bohuslavu Balbínovi (1621–1688), který jej důkladně popisuje: „Směrem k Bytízu se rozkládá hvozď s mohutnými stromy, hustou doubravou a celý zježený skalami. Je proslulý zvěří, zejména stády kanců, která se v létě a na podzim převalují v jeho mokřinách. Uprostřed hvozdu se tyčí mohutné skalisko v podobě kříže a trojhranu, navštěvované odedávna

procesími. Jeden velký kříž a mnoho jiných zabodnutých tam do země dodává té končině posvátnosti. Lid pak tomu místu říká kámen sv. Ivana, jak to pojmenování převzal od předků. Ivan prý onu skálu obýval, zde se dlouho zdržoval a dny i noci trávil na modlitbách. Nemálo stop této jeho činnosti lze vidět na kameni. Kámen se rozestupuje, což je dílo lidských rukou, takže můžeš na jednom místě pohodlně ležet (velká miska), na druhém podle libosti sedět a číst (malá miska), na dalším se zase modlit. Zkrátka máš pohodlí, ať ležíš nebo sedíš. Sám jsem to vyzkoušel.“

Jeden pocit je velmi zvláštní – vzít Balbínovy *Rozmanitosti* a posadit se na místa, kde i on staletí před námi přebýval. Sdílet společný prostor, být v jiném čase.

Paměťová kostra krajiny

V krajině jako přírodním a kulturním fenoménu (Simon Schama ve své pověstné knize *Krajina a paměť* dokonce ukazuje, že bez krajiny není ani kultura) potřebujeme udržet nejenom kostru ekologické stability, ale také paměťovou strukturu. Ta je dána přírodními podmínkami a využíváním krajiny člověkem. Zatímco ve vlastneckém 19. století byly centrem pozornosti návštěvníků středověké hrady odkazující k hrdé, rytířské minulosti nebo romantické skalnatiny jako domácí analogie alpské krajiny, tak se zejména v posledních letech pozornost přesouvá na památné stromy, kameny, kapličky a prehistorické objekty. Pozorujeme zde posun od nacionálně chápané krajiny ke krajině „ekologické, harmonizující a mytické“. Je proto správné věnovat stejnou pozornost, s jakou dbáme o památné stromy, také památným kamenům, historickým úpravám studánek, hradištím a vztyčeným kamenům, kombinacím volně stojících plastik a stromů a drobným sakrálním i profánním objektům citlivě zasazeným do krajiny. Právě jimi velmi často začíná citová vazba ke krajině domova, jež nakonec vyúsťuje ve vyváženější vztah k životnímu prostředí.

Krajiny vnitřní a vnější, 2002

Hezká dívka, kresba Urse Grafa z roku 1515. Neurvalý, ale jinak oblíbený umělec signoval svá díla monogramem a znakem meče.

Kounovské kamenné řady a jejich historie

Kounovské kamenné řady jsou popsány v mnoha článcích a na webových stránkách, které čerpají z hlavního zdroje, jímž je nedoceněná kniha Jaroslava Helšuce a Antonína Hlušíka *Kamenné otazníky aneb Megality v Čechách* z roku 1991. Řady leží na plochem návrší Rovina mezi obcemi Domoušice a Kounov. Jsou dobře dostupné po turistické značce. Poprvé byly popsány kounovským učitelem Antonínem Patejdlem v roce 1934, který je o rok dříve zaměřil a byl u výkopu ve valu hradiště Na Rovinách. Patejdl velmi pečlivě zvažoval, zda řady nemají přirozený původ a své nálezy před publikováním konzultoval s pracovníky plzeňského muzea a zdejším učitelem přírodopisu dr. B. Cyrem. Domníval se, že Kounovské řady nemají nic společného se západoevropskými megality, ale že pocházejí z mladšího pravěku (halštát-latén). Řady byly několikrát archeologicky zkoumány (M. Slabina, J. Waldhauser, E. Pleslová), ale bez větších výsledků, protože archeologické nálezy jsou zde vzácné.

Dochovalo se čtrnáct kamenných řad o původní délce až kolem 350 metrů, ale protože menší kusy křemenců lze nalézt ještě asi 200 metrů západním směrem, tedy směrem k hradišti, nepřekvapilo by mě, kdyby v těchto místech leželo více než deset dalších řad, které byly rozebrány, protože se nacházely vedle hlavní lesní cesty

do Kounova. Součástí řad byly i větší kameny – menhiry a zřejmě i kamenné kruhy. Z původního kamenného uskupení tak zůstala sotva třetina. O to větší význam mají doprovodné lokality, jako je např. Kamenný les pod Špičákem, jejichž části mohou být lépe zachovány. V každém případě je nutné dívat se na Kounovské řady jako na jeden, a to – společně s dominantním hradištěm Výrov (a možná i Loustín) – nejspíš nejvýznamnější bod celé pravěké krajiny, která byla tvořena jak kamennými uskupeními, tak starými cestami, prameny a neobvykle hustou sítí hradišť. Úvahy o využití těchto ohrazených či opevněných ploch musí vycházet i ze skutečnosti, že jsou poměrně vzdálené od zdrojů vody, takže se nejspíš jednalo buď o válečná refugia, nebo o kultovní objekty.

O ústředním postavení Výrova uvažují pro jeho vynikající krajinou pozici s neobyčejně krásným výhledem na další pravěká sídla, jako jsou Hradišťany u Milešovy, Vladař a většina kamenných lokalit v okolí. Rovina zase výborně splňuje předpoklad pravěké ceremoniální plošiny, jaké známe z klasických megalitických lokalit Bretaně, Německa a Británie. Představuje něco jako Letenskou pláň v Praze. Ale ceremoniální charakter mají i obrovské mohyly halštatské kultury a ještě víc jejich možný kulturní zdroj – skytské mohyly hledící k řece či jezeru ve stepích mezi Balkánem a Mongolskem. Většina velkých datovatelných archeologických lokalit širšího okolí Kounovských řad pochází z období mezi koncem bronzové doby a koncem starší doby železné, tedy asi 1200–500 let př. n. l.

Moravský archeolog V. Podborský se vrátil k původnímu datování tzv. Libenické stély, nepochybného menhiru z dlouhé obdélkové svatyně v Libenicích u Kutné Hory, kterou klade do závěru starší železné doby, takže ze středočeské oblasti nejspíš existuje doklad o přemísťování velkých kamenů typického menhrovitého vzhledu právě z té doby, kdy se kolem Kounovských řad rozvinula výstavba velkorysých hradišť. A kdybychom chtěli dál spekulovat, tak kolem roku 500 př. n. l. zasáhla do Čech invaze Skytů, kteří přicházeli z oblasti ruských stepí, kde byly kamenné památky, menhiry, stély a velké mohyly běžné. Pokud klasická megalitická kultura západní Evropy vznikla či byla silně ovlivněna migrací středomořských plemen, tak u našich kamenných památek můžeme uvažovat i o skytském vlivu na domácí halštatskou kulturu.

J. J. Soukup, který pátral v okolních archivech, uvádí ještě jednu zvláštní stopu nedávného data. Údajně dr. H. Schroller provedl Kounovskými řadami dne 26. května 1939 H. Meyera (jména mi nic neříkají) a dva členy jednotek SS za účelem průzkumu „germánských kamenů“. Výsledkem pochůzky měl být zákaz manipulace s kameny vydaný gestapem v Lounech. O vlivu tajných společností, jako byla Ultima Thule, na vznik novogermánské mytologie třetí říše není pochyb. Podobný příběh se vypráví např. o žitkovských bohyních a dalších místech na území Čech a Moravy. Jak se vůbec německé okupační úřady o Kounovských řadách dozvěděly? Nejspíš na základě informací místních lidí, v jejichž paměti místo neslo nějaký pověrečný význam, který by se měl zrcadlit v tamních pověstech.

K čemu mohly Kounovské řady sloužit? Dávná posvátná místa mívají dva aspekty – vztah k bohům či obecně k silám přesahujícím člověka a vztah ke společnosti. Bohové jsou v zásadě dvojího původu – temné podzemní božstvo a zářivé kosmické bytosti. Vztyčený kámen vyrůstající ze země, ale směřující k Slunci, Měsíci a hvězdám obojí propojuje. U lidí se asi nejvíc ze všeho jedná o společnou práci při budování kamenného uskupení. Ta je nějakým knězem, soudcem, „faraonem“ koordinována. Upevňuje se tím jednak autorita vládce, jednak sociální tmel mezi lidmi. V těchto věcech je hodně úcty, ale málo magie. A zbytek je tajemství.

Někdy si představujeme, že Kounovské řady musely vzniknout podle nějakého plánu skoro najednou, ale podstatou rituálu je opakování. Rituál, který se neopakuje, ztrácí sílu. Co když každý rok nebo třeba každý sedmý rok přibyla jedna brázda vyznačená kameny? Nebo se jednalo o rituální ochranu hradiště či něčeho svatého, co na něm stálo? Není v lidské přirozenosti, jak dobře vědí chalupáři, najednou postavit úplně všechno a pak to už jen oprašovat. Lidé potřebují pokračování činnosti. Úpravy okolí Stonehenge trvaly dva tisíce let. Myslím si, že i Kounovské řady a jejich okolí se mohly vyvíjet celá staletí a mohou patřit více kulturám.

První návštěva Kounovských řad je skoro vždy problematická. Lidé přijdou a představují si něco jako Stonehenge, prostě velebnou monumentalitu. Místo toho narazí na nevelké kameny v naprosto fádním terénu pokrytém mladým lesem. A nic. Pokud se vydají na hradiště Na Rovinách, čekají je dva paralelní valy, se

kterými si nevědí rady. Někdy si je však kameny zavolají nazpět a toulky po Džbánu prohloubí jejich citlivost snad ke kameni, zemi či krajině, snad ke hvězdám. Chce to vracet se.

Kameny a hvězdy, 2014

Proč máme rádi pravěk?

Někdy od deváté třídy základní školy obcházím hradiště a archeologická muzea a teprve teď, když chci laskavému čtenáři vysvětlit, že staré předměty a prastará místa představují velkou hodnotu, zjišťuji, že jsem se nad věcí nikdy pořádně nezamyslel. Prostě jsem to nechal plynout v nějaké neurčité pocitové rovině. Přitom výrazný cit pro pravěk či obecně pro staré věci mají jen některé kulturní okruhy. V řadě orientálních států je to právě naopak – hezké věci jsou ty nové, takže staré kostely a mešity ustupují těm betonovým. Proč tedy my Indoevropané máme rádi pravěk?

Myslím si, že stará místa rozechvívají ty části duše, o kterých bychom ani nevěděli. Přístup do předkřesťanských poloh neznamená jenom nějakou krutost přírody a barbarství válčících kmenů, ale také kontakt s živým reálným světem, se zemí a vesmírem. Tento kontakt jsme nahradili filmy, jako je *Hobit* nebo *Hvězdné války*, ale to jsou jen velmi vzdálené připomínky živého vztahu ke světu, ve kterém se nejednalo o vítězství nad temným pánem, ale o to, aby dítě nezemřelo hladem a aby bylo na sůl. Být v kontaktu s pravěkem znamená větší úplnost duše.

Součástí této obohacující citlivosti je romantický přístup ke světu. Romance bývaly milostné a hrdinské příběhy psané románským